

בחזוֹב העֲלִיָּה לְאַרְץ יִשְׂרָאֵל וּמִצְוֹת הַיְשִׁיבָה בַּח⁸³

במס' כתובות (דף ק"י ע"ב) איתא:

"רבי זירא הוה קמישתמיט מיניה דרב יהודה, דבעיא למיסק לארץ ישראל, דאמר רב יהודה כל העולה מבבל לא"י עובר בעשה שנאמר בבלה יובאו ושמה יהיו עד יום פקדי אותם נאם ה'. וכו'. אמר רב יהודה אמר שמואל כשם שאסור לצאת מארץ ישראל לבבל, כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות (רש"י): כך אסור לצאת מבבל – לפי שיש שם ישיבות המרביצות תורה תמיד".

והנה מפשטות מימרי' דרב יהודה בשם שמואל כפי הגי' שלפנינו יש מקום לדייק שחולק על דברי רב יהודה עצמו משני שינויים חשובים שבמימרותיהם:

א. ששמואל אמר שאסור לצאת מא"י לבבל, ומשמע שעסקינן בזה"ז כמו בחלק השני של המימרא שאסור לצאת מבבל לשאר ארצות. ולפי דברי רב יהודה נראה שמותר לצאת מא"י לבבל, ועוד שנראה שחובה לצאת מטעם שנאמר "בבלה יובאו" ולא רק "שמה יהיו".

ב. ששמואל לא הביא את הפסוק ד"בבלה יובאו ושמה יהיו", ומשמע כפירש"י שהאיסור לצאת הוא מטעם שבבל מקום תורה ולא מגזרת הנביא, ונראה שלשמואל אין גזרת נביא מיוחדת להשאר בבבל.

אבל הרמב"ם (פ"ה מהלכות מלכים הלכה י"ב) כתב:

"לעולם ידור אדם בא"י ואפילו בעיר שרובה עכו"ם וכו' וכשם שאסור לצאת מהארץ לחו"ל כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות שנאמר בבלה יובאו ושמה יהיו".

והנה לפי מה שהביא הרמב"ם את מימרת שמואל אצלו להו שני הדיוקים שהבאנו, שלא כתב שאסור לצאת מארץ ישראל לבבל, רק לחו"ל, והביא את הפסוק בבלה יובאו. וא"כ לפי זה יתכן לומר ששמואל אומנם סובר כרב יהודה, וכך אמנם פי' הכ"מ שמה שכתב שאסור לצאת מבבל לשאר ארצות כולל גם מבבל לא"י. והקשה הלח"ם שלא משמע ששתי המימרות של רב יהודה ושל שמואל זהות, כיוון שאז אין בשתיהן צורך והאחת נמצאת בכלל חברתה, ומדוע לא הביא הרמב"ם מימרת רב יהודה שהיא מפורשת יותר. עוד קשה שאם נאמר ש"לשאר ארצות" שאליהן אסור לצאת מבבל היא לשון כללית, א"כ

⁸³ נדפס ב'עלון שבות', התשל"ח.

קוּבֵן שֵׁפֵתֵי כֹהֵן

גם הלשון שאסור לצאת מא"י לחוץ לארץ היא לשון כללית ואסור, לפיכך, לצאת מא"י אף לבבל, וקשה לפי דעת רב יהודה מדוע אסור לצאת מא"י לבבל. ועוד שאף אם נגרום לשון "שאר ארצות" כמימרת שמואל קשה לומר כדיברי הכ"מ שכולל גם את א"י, שהרי הוזכרה כאן א"י בתחילת המימרא, ומשמע ששאר ארצות היינו ארצות אחרות חוץ מא"י וככל שבהם דנה תחילת המימרא. ואילו רצה הרמב"ם לומר שאסור לצאת מבבל כלל היה כותב 'כשם שאסור לצאת מא"י כך אסור לצאת מבבל וכו', והיה דין זה כולל הכל.

ולפי זה משמע שאמנם גם לפי גירסת הרמב"ם שמואל לא סבירא ליה דברי רב יהודה, וקשה מנא ליה לרמב"ם זאת. הן אפשר לומר שדברי שמואל התייחסו רק לאיסור לצאת מבבל לשאר ארצות, ואמנם ס"ל גם כן שאסור לצאת מבבל לא"י, רק שלא הזכיר זאת, ומחמת שחסרה הלכה זו בדברי שמואל (ולא כדברי הכ"מ שדברי רב יהודה כלולים בדברי שמואל, שאז קשה קושיית הלח"מ הנ"ל) אמרה רב יהודה, ובאמת הלכה גם כרב יהודה, וא"כ מדוע לא הביא הרמב"ם גם את המימרא דרב יהודה, שאם רב יהודה סבר שמימרת שמואל חסרה את ההלכה הבאה לידי ביטוי במימרתו היינו שאסור לצאת מבבל לא"י, היה גם לרמב"ם לחוש לכך ולהביא את מימרת רב יהודה, אלא אם נאמר שלדעתו רב יהודה פליג על שמואל, ולדעת שמואל מותר לצאת מבבל לא"י, ומניין לו זאת.

בישוב הדבר נקדים את קושיית המגילת אסתר על הרמב"ן במניין המצוות ששכח אותן הרמב"ם ממצוות עשה, כפי דעת הרמב"ן, במצווה ד' את המצווה לרשת את א"י ולדור בה, שלא הביאה הרמב"ם במניין המצוות שלו. והשיב במגילת אסתר שם וז"ל:

"ועוד ראייה שאין בו (בדירת הארץ) מצווה ממה שאמרו כל העולה מבבל לא"י עובר בעשה שנאמר בכלה יבואו ושמה יהיו, ואם היה מצווה בדירת א"י בכל הזמנים איך יבוא אחר משה לסתור את דבריו והא אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה וכו"ש לסתור".

ונראה לבאר דבריו לפי דברי הט"ז (יו"ד סימן קי"ז ס"ק א') וז"ל:

"ונראה לתרץ דאין כח ביד חכמים להחמיר אלא במקום שאין בו לא איסור ולא היתר מפורש מן התורה מה שאין כן במקום שיש היתר מפורש מן התורה, וזהו בכלל מאמרם 'שמעתי שב"ד היו מכים ועונשין שלא מן הדין, ולא לעבור על דברי תורה אלא לעשות סייג לתורה, דקשה פשיטא שאין כח ביד שום אדם לעבור על דברי תורה, ובח"מ (פי' ב') כתבנו מזה, ולפי הנחה שזכרתי אתי שפיר טפי דכאן נתכוון דאף להחמיר אין להם כח במקום שהם עוברים על דברי תורה".

ועיין עוד מה שכתב הט"ז באו"ח בסוף סימן תקפ"ח. ונראה שנביאים וחכמים כח אחד להם לגבי גזרות הוא כח התורה שבעל פה, שאין להם כח לעקור דבר מפורש בתורה שבכתב אף בחומרה ובשב ואל תעשה. וא"כ כיצד גזר הנביא שלא לעלות מבבל לארץ ישראל כשיש מצווה מן התורה לעלות לארץ ישראל.

קוּבֵץ שִׁפְתֵי כֹהֵן

והנה זקני הגאון הקדוש בעל אבני נזר זצ"ל בספרו (חיו"ד ב' סימן תנ"ד) כתב לכאר שאף דעת הרמב"ם שמצווה לדור בארץ ישראל אלא שמצווה זו כלולה במצוות החרם תחרימם. וכתב עוד שאף אם הדירה בא"י מצוה, מ"מ היה כח ביד הנביאים לאסור העליה מבבל לא"י, דכבר כתב הרשב"ש בתשובותיו (סי' א' וכו') שהעליה היא אך הכנה למצוות הדירה בארץ ולא עצם המצוה, וא"כ יכלו הנביאים לאסור את העליה, שהעליה אינה מצוה המפורשת בתורה אף שנימא שהדירה בא"י היא מצוה מן התורה.

תשובת הרשב"ש הזאת דנה במי שנדר לעלות לא"י ונתחרט אם יכול לישאל על נדרו. והקדים הרשב"ש דלכאורה העליה לא"י מצווה היא, ונדר לעשות מצוה לא שייכת בו חרטה, שא"א להתחרט מן הרצון לעשות מצווה וממילא אין לו התרה. והמשיך וכתב:

"ואחר שכתבתי זה ראיתי תשובה לרא"ש ז"ל (היא בשו"ת הרא"ש כלל י"ב סי' ז') שהנדר לעלות לא"י שייכול לישאל על נדרו. ונראה שטעמו ז"ל הוא משום שהעליה בעצמה אינה אלא מכשירי מצוה, הא למה הדבר דומה לנשבע שלא יעשה סוכה ולא לאפות מצה בליל הפסח וכו'. א"כ כיון שאין במכשירים מצוה והעליה לא"י אינה גוף המצוה אלא מכשירים, שאין המצוה אלא הדירה בא"י כדכתיב 'זירישתם אותה וישבתם בה' כמש"כ הרמב"ן ז"ל והסכים עמו הרשב"ן ז"ל, אם כן הנשבע לעלות לארץ ישראל יכול לישאל על נדרו ואינו כנשבע לקיים את המצוה שאינו יכול לישאל כמה שכתב. אבל אם נשבע לדור בא"י ורוצה לישאל אז אין מתירים לו כפי סברתי שכתבתי ותו לו מידיו".

ונראה לומר שמהרי"ט חולק על סברא זו של הרשב"ש. שבתשובותיו (ח"ב יו"ד סי' כ"ח) הביא את תשובת הרא"ש הנ"ל שאפשר לישאל על נדר לעלות לארץ, והביא בשם מורו שהרא"ש ס"ל כר' חיים כהן (הובא בתוס' כתובות שם) שבזה"ז אין מצוה לדור בא"י כיון שאי אפשר להזהר במצוות התלויות בארץ, וחלק עליו והוכיח שר' חיים לא כתב דבר זה ותלמיד טועה כתבו בשמו. וכתב עוד:

"ומשמע לי שטעמו של הרא"ש בתשובה זו שהשווה נדר זה כשאר נדרי הרשות היינו משום דנדר זה לעלות אין בו מצוה שאין עיקר המצוה בעליה אלא בישיבה והדירה שמה כמו שהביא הרמב"ן ז"ל, אבל מי שעולה לראותה ע"ד לחזור לא מצינו בזה מצוה מפורסמת. ואפי' תימה שזכות הוא לו ממה שאמרו 'כל המהלך ד"א בא"י מובטח לו שהוא בן העולם הבא' וכו', מ"מ מצוות עשה ליכא. ועוד האי מתפרשא בנקבר שם וכו' ולפי שהנדר לעלות אפילו אם יקיים דברו אין בו מצוה לכך כתב הרא"ש שנדר זה הוא כשאר נדרי הרשות ואית' בשאלה והוא הטעם בנידון שלפנינו".

הרי שדעת מהרי"ט שלעולם העליה לא"י גם היא מצוה תחשב ולא למכשירי מצוה ורק שהעליה ע"מ לחזור ולא ע"מ לדור דירת קבע אין בה מצוה, שהמצוה היא לדור בארץ דירת קבע. אבל העליה ע"מ לדור בארץ דירת קבע היא מצוה ממש.

קוּבֵץ שִׁפְתֵי כֹהֵן

וכן מוכח מסוף דבריו שכתב:

"מתוך תשובה אחת לרב הרא"ם ז"ל סי' נ' (ברפ"מ סי' מ"ט) במצחק בקוביא הביא מהמרדכי והכי משמע בהנהגות המימוני ז"ל, אהובי ידידי כבוד רבי מנחם יצ"ו לעניין נדרך שנדרת לעלות לא"י אפילו לדעת רבים יש לו התרה אחרי שאשתך הרה דאין לך דבר העומד בפני פיקוח הנפש וכו' ועל תשיבני שאין זה פיקוח הנפש שתוכל ללכת בלא אשתך זה הבל דאסור לעגנה ומצוה מרובה יש לה התרה, עכ"ל. ומשמע דהתם שנדר לעלות לדור בא"י בקבע מדיהיב טעמה באשתו, ואם יאמר שילך בלא אשתו ואחר שתלד ותגמול את הילד היא תלך אחריו ע"ז אמר דאסור לעגנה".

והנה דייק המהרי"ט לומר שנדר לעלות שכוונתו לדור דירת קבע אף שכפי משמעות התשובה הנ"ל בלשון הנדר עצמו הוזכרה רק העליה, זה נדר לקיים מצווה. שבעצם אין לו התרה ללא סברת פיקוח"נ של האשה. וכאמת קצת קשה מתשובה זו ע"ד הרשב"ש שלעולם נדר לעלות אינו לקיים מצווה כי הוא רק על מכשירי מצווה ויש לו התרה, ומלשון הגהות מיימוני מוכח לא כך. ואולי הרשב"ש ידחוק לומר שהתשובה הנ"ל שהובאה בהג"מ איירי בנדר במפורש לדור בארץ.

מכל מקום ודאי שהרשב"ש ומהרי"ט חולקים אם העליה לארץ על מנת לדור בה דירת קבע היא מצווה בעצם, שלפי הרשב"ש היא רק מכשירי מצווה ולפי המהרי"ט היא מצווה ממש. וצריך להבין שורש מהלוקתם.

ונראה לי לומר שהרשב"ש הולך בשיטת אביו הרשב"ץ בתשובותיו (ח"ג סי' ר'). וכך כתב שם הרשב"ץ:

"עוד יש לדקדק שאין טעם חיוב העלאה זו (לא"י) משום קבורה בא"י ומשום כפרה ומשום צער גלגול מחילות ולא משום דהדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה וכו'".

והוכיח דבעבר הירדן אף שיש לגביה מצוות ישיבה בא"י מ"מ אינה קדושה בקדושת הארץ לגבי חשיבות הקבורה והכפרה, נמצא שלא זה טעם חיוב הישיבה בארץ, וכתב עוד:

"דתרי ענייני נינהו קדושת שכינה וקדושת מצוות. וקדושת שכינה היא מיוחדת בעבר הירדן ימה וקדושת מצוות בן בזו וכן בזו וחייב העלאה הוא מפני קדושת מצוות ושם הוא מצוות דירה בלבד, ומשום הכי שותה עבר הירדן ליהודה וגליל העליון בעניין זה וחייב הארץ לדירה משום שכינה וקבורה אין עבר הירדן בכלל זה ואפ"ה אין מעלין מעבר הירדן ליהודה דמשום תוספת קדושת שכינה בדירה וקבורה לא כייפינן אבל לעניין חיוב מצוות כייפינן".

קוּבֵץ שִׁפְתֵי כֹהֵן

והאריך לדון בדין ארץ ישראל ובדין סוריא, ובחיוב המצוות התלויות בארץ מדרבנן ומהתורה בזה"ו, עיי"ש.

ולפי"ז י"ל שמה שהתורה חייבה לדור בארץ הוא כדי שיתחייב במצוות התלויות בארץ. וא"כ הדירה בארץ היא כמו שלובש טלית בת ארבע כנפות כדי שיתחייב בציצית. ולפי"ז צדק הרשב"ש שהעליה לארץ אינה מצוה כלל רק מכשירי מצוה, שהרי תכלית הדירה הוא מה שנכנס לחיוב המצוות התלויות בארץ, וא"כ אין הדירה עצמה המצוה, וא"כ אין מצוה לעלות לארץ. ולכן הנודר לעלות לארץ אפילו שכיוון לדירת קבע בה יש התרה לנדרו כשאר נדרי הרשות. אבל אם נדר לדור בארץ נחשב לנדר לקיים מצוה כיוון שהתורה חייבה לדור בארץ כדי לקיים המצוות התלויות בה.

אבל דעת מהרי"ט בתשו' הנ"ל לחלוק את הרשב"ץ. שכתב שאין מצוות ישיבת הארץ משום מצוות התלויות בארץ וז"ל:

"דעיקר הטעם משום קדושת א"י ומצוות ישיבתה אף בזה"ו בחורבנה וכו' ואי משום מצוות התלויות בה אשה מאי עבידתה במצוות אלו שתהא כופה את האיש לעלות וכו' דכל מה שקנתה אשה קנה בעלה ואיהו הוא דמחייב מצוות התלויות בקרקע ולא היא ולמה תכופ את בעלה לעלות לא"י. ותו עבד נמי מה שייך במצוות התלויות בארץ וכו'".

(ויתכן לומר שהרשב"ץ סובר שטעם המצוה הכללי הוא כדי לקיים מצוות התלויות בארץ, אבל אין זה תלוי בכל פרט ופרט. ומ"מ אין ההלכה הכללית הזאת טובה יותר מאשר אילו היה חיוב מצוות התלויות בארץ אצל כל פרט ופרט מישראל, שכן זה תוכן מצוות דירה להתנהג כאילו יש חיוב מצוות כאלה על כל אחד לגבי הדירה בארץ. והיות שהדירה בעצמה אינה תכלית הכל רק התכלית היא קיום המצוות התלויות בארץ, ואפילו קיומן הוא רק בכח ולא בפועל, מכל מקום י"ז העליה לארץ מצוה בעצמה רק מכשירי מצוה, ועיין בדבריו שם שמוכח כסברא זו שחיוב הדירה הוא משום קיום המצוות בכלל ולא לגבי כל פרט כשדן לגבי הזה"ו).

ולפי דברי מהרי"ט הנ"ל שהדירה היא מצוה מצד עצמה, א"כ קיום המצוה הוא בדירה בארץ וזו התכלית הסופית של מצוה זו, ואדם הדר בחו"ל יש מצוה בקום ועשה לדור בארץ והיינו לעלות לארץ, ונמצא שלאדם הדר בחו"ל הוי העליה מצוה מצד עצמה בקום ועשה ולא מכשירי מצוה שהרי אין הדירה מצוה מצד מה שהיא צורך לקיום מצוות אחרות אלא היא מצוה בעצמה. ולכן ביאר מהרי"ט את דברי הרא"ש בתשו' שנדר לעלות לארץ לזמן הוא כנדר הרשות, אבל באמת נדר לעלות לארץ ע"מ לדור דירת קבע הוא נדר לקיים מצוה. וא"כ לפי סברת מהרי"ט הנ"ל דעצם העליה והדירה הם מצוות מצד עצמן, באמת לא היה כח ביד הנביאים לאסור העליה מבבל לארץ ישראל כקושיית המגילת אסתר שהבאנו וכדברי המ"ז. וע"כ י"ל שרב יהודה שפירש הפסוק 'כבלה יובאו ושמה יהיו' גם לגבי העליה מבבל לא"י סבר שאין העליה והדירה בארץ מצוות מצד עצמן אלא מצד המצוות התלויות בארץ.

קוּבֵץ שִׁפְתֵי בְהֵן

ונראה לומר דדין עזיבת א"י תלוי בדין העליה לארץ שביארנו. שאם עצם הדירה היא מצוה א"כ היא כוללת מצוה בקום ועשה ליהודי הדר בחו"ל לעלות לארץ, ומצוה בשב ואל תעשה שלא לעזוב את הארץ אלא לדור בה. ואיסור עזיבת הארץ הוא מצוה מצד עצמה כמו שנתבאר ולא רק מצד שע"י העזיבה הוא מונע מעצמו קיום מצוות התלויות בארץ.

אבל לדעת הרשב"ץ והרשב"ש כשם שהעליה היא רק מכשירי מצוה כיון שגם הדירה בארץ היא מצוה רק מצד שעל ידה הלוח עליו המצוות התלויות בארץ, א"כ איסור עזיבת הארץ הוא רק משום שמפקיע מעליו מצוות התלויות בארץ. וא"כ תהי' נפ"מ בנשבע לעזוב את הארץ, שלדעת הרשב"ש לא תהי' זו שבועה לבטל מצוה שאינה חלה מצד שכבר הינו מושבע ועומד מהר סיני, אלא השבועה תחול ויצטרך לקיימה כמו נשבע לפשוט בגד של ארבע כנפות. אבל לדעת מהרי"ט שביארנו נראה שהשבועה לא תחול שהיא לבטל מצוה בעצם.

וא"כ שמואל שאמר (כפי גירסת הרמב"ם) כשם שאסור לצאת מהארץ לחו"ל כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות שנאמר 'בבלה יובאו ושמה יהיו', לא היה מעמו כרש"י שאסור לצאת מבבל מחמת שהיא מקום תורה, אלא שזו גזירת הנביא (וכן פרש הלח"מ) וא"כ דין א"י בה ללמד ונמצא למד. שכודאי שמה שאסור לצאת מבבל הוא לא מחמת הפקעת עול תורה ממנו, אלא שזו גזירה בעצם 'ושמה יהיו' והיינו שיש לו מצוה בשב ועל תעשה שלא לצאת. ומתוך ששמואל השווה זאת לאיסור לצאת מא"י לחו"ל, נמצא שה"ה ביציאה מא"י לחו"ל שהוא לא ממעם הפקעת מצוות התלויות בארץ ממנו אלא שזה הוא איסור תורה בעצם.

נמצא שלדברי שמואל אסור לעזוב את הארץ בעצם מעיקר מצוות ישיבה ולא ממעם שמפקיע מעליו מצוות התלויות בה, לפי"ז, כפי שבארנו לעיל, גם העליה לארץ היא מצוה בעצם, שהיא מצוות הדירה בקום ועשה ליהודי הנמצא בחו"ל, וא"כ לא יכלו הנביאים לגזור כנגד מצוה מה"ת ולאסור לעלות מבבל לא"י, ובהכרח ששמואל פליג על רב יהודה שאמר שאסור לצאת מבבל לארץ ישראל, ופסק הרמב"ם כשמואל ואתו כל דבריו שפיר.

(ועיין בדברי הרמב"ם בהלכה הנזכרת שמבואר מדבריו בפרוש שיש איסור בעצם לצאת מהארץ לחו"ל שהוא כעובד ע"ז, ולזה סמך את מימרת שמואל, ומדויק כדברינו).